

Ontvankelijkheid

Over de betekenis van receptiviteit voor de praktische theologie

'Wie luistert, weet meer' is de talloze keren herhaalde slogan van NPO1. De eeuwenoude levensregel van Benedictus begint met het woord 'luister'. In het Bijbelboek Spreuken klinkt: 'Wie antwoordt voordat hij geluisterd heeft, het is hem tot dwaasheid en schande' (18:13). En wie denkt niet aan woorden die uiteindelijk vertolken wat het geheim is van de ontvankelijkheid van onze Heiland Jezus Christus: 'Hij wekt mij elke morgen, Hij wekt Mij het oor, zodat Ik hoor als zij die onderwijs ontvangen.' (Jes. 50:5)?

Variatie in ontvankelijkheid

In deze introductie gebruiken we nu verder 'luisteren' voor meer dan één zintuig en als *pars pro* voor receptiviteit. We luisteren in ons praktisch-theologisch onderzoek en de praktijken die hiermee verbonden zijn immers niet alleen met onze oren, maar ook met onze ogen en zelfs op een bepaalde manier met ons ruiken, voelen en proeven (Wannenwetsch, 2000). Het gaat in ontvankelijkheid om zintuigelijke waarneming en dat vraagt, openheid in het ervaren van de werkelijkheid. We ontvangen wat op ons afkomt (*recipere*). Het is de weg van buiten naar binnen bij wat zich aan ons aandient in de vorm van teksten, personen en gemeenschappen. Praktisch theologisch onderzoek is als het beleggen van een *receptie*: ontvangen van wie of wat naar je toe komt.

Passiviteit en activiteit

Ontvankelijkheid kan gemakkelijk geassocieerd worden met *passiviteit*, een begrip dat vaak als

tegenstelling gezien wordt van *activiteit*, zoals een *vita contemplativa* zou staan tegenover een *vita activa*. Toch leidt juist de ontvangende houding tot een actief luisteren en leren. Een laten resoneren, het aangaan van een resonantierelatie met wat tot onze beschikking staat, maar waarover we kunnen beschikken. Juist deze houding staat vaak haaks op de tijd waarin wij leven (Rosa, 2022).

Onderzoek doen vraagt een grote inspanning, waarbij de klok doortikt. We maken zelfs tijdsplanningen voor ons onderzoek en die druk kan ertoe leiden dat we onze ontvankelijkheid kwijtraken. De ervaring leert echter dat er een 'gegeven moment', een *kairos*-moment komt waarop de dingen op z'n plek vallen of in ieder geval er iets van verwondering (of verbijstering) doorbreekt waardoor we inzicht ontvangen in wat zich aan ons aandient in teksten of contexten, in mensen en dingen (Deeg, 2012).

Methodische ontvankelijkheid

Kun je receptiviteit beoefenen? Luisteren is een kunst, maar juist daarom kan 'methodische ontvankelijkheid' wel helpend zijn. In de fenomenologische traditie komt naar onze overtuiging de receptiviteit het best tot haar recht. Het gaat daarbij niet om alle 'ins' en 'outs' van deze filosofische stroming over te nemen, maar wel enkele aspecten. In de eerste plaats de nadruk op onze attitude in het waarnemen (existentiële beschikbaarheid). In de tweede plaats wat met een *terminus technicus* dan *epochè* heet, het opschorten van alle (voor)oordelen en zo wat zich aandient in laten werken op je bewustzijn.

Nu kennen we in de praktische theologie wel enkele veelgebruikte methoden van luisteren. Aanvankelijk was Richard Osmer invloedrijk met zijn vier fasen van receptiviteit: luisteren als een priester, interpreteren als een wijze, onderscheiden als een profeet en leiden als een dienaar (Osmer, 2008). Daarna zie je in het laatste decennium steeds meer een toepassing van Theological Action Research (TAR). Daarin wordt ontvankelijkheid beoefend door te luisteren naar vier theologische stemmen als participant in een gemeenschap die in gesprek met elkaar een praktijk gaandeweg beïnvloeden, omdat er al tijdens het onderzoek iets gebeurt met en in de praktijk en zo ook voor de theorievorming vanuit die praktijk. Voor de volledigheid noemen we de vier stemmen, de stem van de *operant theology*, de *espoused theology*, de *normative theology* en de *formal theology* (Cameron, 2010). Nuttig lijkt het ons ook om twee grondwoorden onder de aandacht te brengen als we nadenken over 'methodische ontvankelijkheid'. Ze zijn respectievelijk door Gabriel Marcel en Martin Buber naar voren gebracht: *availability* en *confirmation*. Het eerste onderstreept het ontvangen van de

ander in zijn of haar gevoelens en gedachten, dromen en wanhopen, pijn en vrees in je eigen hart en daarbij ook een relatie aangaan waarin je je eigen vrijheid opgeeft ten dienste van de ander. Het tweede betekent niet dat je zondermeer de ander bevestigt. Het is als het ware een gevolg van het beschikbaar zijn voor de ander. Je zegt tegen de ander: 'Ik behoor bij jou; ik geef mezelf aan jou' (Marcel) of 'Ik ben bereid met je mee te worstelen, zelfs je te helpen tégen jezelf in, om de persoon te worden waartoe God je geschapen heeft (Buber).' Ontvankelijkheid en presentie gaan hand in hand.

De noodzaak van een 'zesde zintuig'

In praktisch-theologisch onderzoek gaat het om meer dan epistemologische openheid. Het is immers een spirituele discipline, waarin het ten diepste gaat om een ontvankelijke geest. Je luistert, kijkt en neemt waar met je hart. Receptiviteit is dus een spirituele oefening, waarbij je wat zich aandient ontvangt met de ogen en oren van je hart. Je zou het geloof een 'zesde zintuig' kunnen noemen. Een *sensus fidei* als het vermogen om wat binnen een Ignatiaanse spiritualiteit wel genoemd wordt 'de geesten te onderscheiden' (*discernment*). Praktische theologie is immers niet waardenvrij of religie-neutraal, want zij veronderstelt dat God werkzaam is in de realiteit en dat vraagt om de openheid die eigen is aan het 'zesde zintuig' van het geloof (Miller-McLemore, 2012).

Wat zich aandient

In dit themanummer worden meerdere aspecten van de betekenis van receptiviteit belicht vanuit verschillende praktisch-theologische invalshoeken. Er is veel waar te nemen op het terrein van kwalitatief onderzoek (interviewen) en bij het

preekvoorbereidingsproces, bij het lezen van de Bijbel en in de opvoeding. Drie van de genoemde bijdragen zijn geschreven door onderzoekers die bezig zijn met hun PhD studie (Darius, Binnenmars en De With). In zijn bijdrage gaat *Jean Darius* in op de betekenis van een ontvankelijk luisterende houding voor de praktijk van het onderzoek. Geïnspireerd door Franse denkers betoogt hij dat de onderzoeker ook zijn eigen kwetsbaarheid in het onderzoek serieus moet nemen. Op die manier is er kans op transformatie, zowel bij de onderzochte als bij de onderzoeker. *Rianne Binnenmars* neemt ons mee in een ontdekkingstocht naar essentiële aspecten van luisteren in professionele praktijken. Zij geeft zowel eigen ervaringen een plaats als de literatuur en concludeert dat luisteren niet een eenzijdige activiteit is, maar een relationele. De genoemde auteurs werken in respectievelijk Haïti en Nepal. In deze Engelstalige artikelen klinkt de internationale context door. *Fianne de With* rapporteert over haar onderzoek bij docenten in het vak godsdienst en levensbeschouwing in Nederland, maar zij neemt ook flink wat inzichten mee uit onderzoek in andere landen. Opmerkelijk is haar bevinding dat een ontvankelijke houding als ideaal wordt gezien, maar dat dit tegelijk in het voortgezet onderwijs niet eenvoudig blijkt om didactisch en pedagogisch waar te maken. De ervaringen van docenten die zij beschrijft, laten iets zien van waar dit mee te maken heeft. *Neele en Van de Weg* belichten de betekenis van ontvankelijkheid voor de praktijk van de homiletiek. Zij houden een pleidooi voor meer ruimte voor een aandachtige, meditatieve houding in de preekvoorbereiding, waarbij de *lectio divina* als inspiratiebron geldt. De Vlaamse pedagoog *Hans van Crombrugge* relateert het portret van Simone Weil aan de praktijk van het onderwijs in de

volle breedte. Haar inzichten over aandacht zijn te typeren met het ideaal van radicale ontvankelijkheid. De belangeloze belangstelling, die zij voorstaat, lijkt losgezongen van de werkelijkheid. Nauwkeuriger gekeken blijkt dit geenszins het geval. Haar inzicht dat al het onderwijs feitelijk alleen maar oefening in aandachtigheid is, moet ons in tijden van Artificial Intelligence op zijn minst aan het denken zetten. Het interview dat we als gastredactie afnamen bij de Engelse theoloog dr. *Frances Ward*, geeft dezelfde relevantie aan. We waren onder de indruk van haar pleidooi voor een 'enchanted' omgang met de natuur en een diepe verworteling in de liturgie, die de ontvankelijkheid van kinderen levendig houden en verrijken. De praktijkbijdrage van *Renée Tanis*, waarin ze beschrijft wat mensen op Klooster Nieuw Sion ervaren, laat zien hoe het fysieke van een plek een rol speelt in het gewekt worden van ontvankelijkheid.

Alle bijdragen overziend blijkt dat ontvankelijkheid relevant is, maar tegelijk schuurt met de beheersbaarheid waar we zo aan gewend zijn. Als themaredactie hopen we dat het verlangen naar meer ontvankelijkheid wakker geroepen wordt.

Literatuur

- Cameron, H., Bhatti, D., Duce, C., Sweeney, J., & Watkins, C. (2010). *Talking about God in Practice: Theological Action Research and Practical Theology*. SCM Press.
- Deeg, A. (2012). Praktische Theologie als eschatologische Ästhetik. Oder: Eine Schule des Staunens. *Evangelische Theologie* 72, 118-134.
- Osmer, R. R. (2008), *Practical Theology: An Introduction*. Eerdmans.
- Pembroke, N. (2002). *The Art of Listening. Dialogue, Shame, and Pastoral Care*. Eerdmans.
- Wannenwetsch, B. (2000). Plurale Sinnlichkeit. Glaubenswahrnehmung im Zeitalter der virtual reality. *NZStH* 42, 299-315.